

<https://doi.org/10.62837/2025.6.424>

**PƏRVANƏ MƏMMƏDOVA,
ADNSU-nun nəzdində Sənaye və
Texnologiya Kollecinin müəllimi**

MİR CƏLALIN ƏSƏRLƏRİNDƏ MÜƏLLİM OBRAZI

Xülasə

Azərbaycan ədəbiyyatında müəllim obrazı həmişə xüsusi əhəmiyyət daşıyan simvolik fiqurlardan biri olmuşdur. Maarifçilik hərəkatının gücləndiyi XIX əsrin sonlarından başlayaraq müəllim tipi həm ədəbi, həm də ictimai düşüncənin mərkəzində dayanmışdır. Bu obraz vasitəsilə yazıçılar xalqın maariflənməsi, milli şüurun oyanması, əxlaqi tərbiyənin formalaşması və cəmiyyətin tərəqqisi kimi ideyaları irəli sürmüşlər. Bu baxımdan XX əsr Azərbaycan realist ədəbiyyatının parlaq siması olan Mir Cəlal Paşayevin əsərlərində müəllim obrazı xüsusi yer tutur. O, pedaqoji və ədəbi fəaliyyəti ilə bu sahədə yeni baxışlar formalaşdırmış, müəllimi sadəcə tədris prosesinin iştirakçısı deyil, həm də milli kimliyi qoruyan və gələcək nəsilləri formalaşdıran mənəvi dayaqlardan biri kimi təqdim etmişdir.

Açar sözlər: müəllim obrazı, Azərbaycan ədəbiyyatı, maarifçilik, realizm, pedaqoji ideyalar, bədii təhlil.

ОБРАЗ УЧИТЕЛЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДЖАЛАЛА

Резюме

Образ учителя всегда занимал особое место в азербайджанской литературе как символическая фигура. Начиная с конца XIX века, когда усилилось просветительское движение, тип учителя стал центральным как в литературной, так и в общественной мысли. С помощью этого образа писатели выражали идеи просвещения народа, пробуждения национального сознания, формирования нравственного воспитания и общественного прогресса. В этом контексте особое значение имеет образ учителя в произведениях одного из ярких представителей азербайджанской реалистической литературы XX века — Мира Джалала Пашаева. Он, сочетая педагогическую и литературную деятельность, предложил новые взгляды на образ учителя, изображая его не просто участником учебного процесса, но и как моральную опору, охраняющую национальную идентичность и формирующую будущие поколения.

Ключевые слова: образ учителя, азербайджанская литература, просветительство, реализм, педагогические идеи, художественный анализ.

THE TEACHER CHARACTER IN JALAL'S WORKS

Abstract

The image of the teacher has always been one of the most symbolically significant figures in Azerbaijani literature. Since the rise of the enlightenment movement in the late 19th century, the teacher type has stood at the center of both literary and social thought. Through this figure, writers have promoted ideas such as public enlightenment, the awakening of national consciousness, the shaping of moral education, and social progress. In this regard, the teacher character holds a special place in the works of Mir Jalal Pashayev, a prominent figure in 20th-century Azerbaijani realist literature. Through his pedagogical and literary activities, he introduced new perspectives, portraying the teacher not merely as a participant in the educational process, but also as a moral pillar safeguarding national identity and shaping future generations.

Keywords: teacher character, Azerbaijani literature, enlightenment, realism, pedagogical ideas, literary analysis.

Mir Cəlalin yaradıcılığında müəllim obrazı həm realist, həm də ideallaşdırılmış formada təqdim olunur. Onun “Bir gəncin manifesti”, “Dirilən adam”, “Yaşlılar”, “İclas Qurusu” kimi əsərlərində müəllimlər müxtəlif ictimai rollarda — ailə içində, məktəb mühitində, cəmiyyət qarşısında — sınıxır və sınıxılırlar. Bu obrazlar vasitəsilə müəllif həm dövrün maarifçilik ruhunu, həm də təhsil sistemindəki çatışmazlıqları bədii dildə ifadə edir. Giriş hissəsində məqsədimiz Mir Cəlalin bədii irsində müəllim obrazının necə formalaşdığını, hansı ideoloji və estetik məqamlarla təqdim olunduğunu araşdırmaq, bu obrazların Azərbaycan ədəbiyyatındakı ümumi kontekstdə yerini və əhəmiyyətini müəyyənləşdirməkdir. Mir Cəlalin “Bir gəncin manifesti” romanında müəllim obrazı idealist və maarifçi bir gənc olan Cəmil obrazı ilə təcəssüm olunur. Cəmil müəllimliyi yalnız peşə deyil, bir missiya, xalqına xidmət forması kimi qəbul edir. O, öz biliyini və səylərini gənclərin düzgün tərbiyəsinə, savadlı yetişməsinə sərf edir. Lakin o, eyni zamanda təhsil sistemindəki ciddi bürokratik əngəllərlə, qeyri-sağlam münasibətlərlə də qarşılaşır. Buna baxmayaraq, Cəmil öz əqidəsindən dönmür və müəllif bu qəhrəman vasitəsilə ideallaşdırılmış, nümunəvi müəllim tipini təqdim edir. **(Kazımzadə, M. Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçilik ənənələri. Bakı: Təhsil, 1996.)**

“Dirilən adam” əsərində isə müəllim obrazı daha mürəkkəb və psixoloji yönü ilə fərqlənir. Əsərin baş qəhrəmanı Əbdül müəllim illərlə maarifə xidmət etmiş, lakin sonradan müxtəlif ictimai-psixoloji təzyiqlər və şəxsi sarsıntılar nəticəsində ruhdan düşmüşdür. “İclas Qurusu” hekayəsi bu baxımdan diqqətəlayiqdir. Burada müəllim obrazı icaslarda yersiz və mənasız çıxışlarla, formal davranışlarla diqqət çəkməyə çalışan bir şəxsin təmsalında təqdim olunur. Bu hekayədə müəllif cəmiyyətin riyakarlıq və formalizmə sürükləndiyini, həqiqi “Yaşlılar” əsərində isə müəllim

obrazı daha çox sosial və insani münasibətlər fonunda təqdim olunur. Bu əsərdə müəllimlər yalnız məktəb həyatında deyil, həm də ailə mühitində, dostlar arasında, ümumilikdə cəmiyyətdə öz rollarını oynayırlar **(Əliyeva T. Mir Cəlalin nəsrində ictimai düşüncə və pedaqoji motivlər. “Filologiya məsələləri”, №2, Bakı, 2014.)**

“Bir gəncin manifesti” romanında müəllim obrazı xüsusilə diqqətçəkicidir. Əsərin qəhrəmanı Cəmil obrazında müəllif gənc, savadlı, enerjili və ideallara bağlı bir müəllim obrazı yaradır. Cəmil müəllimliyi sadəcə çörəkpulu üçün seçmir; o, bu peşəni xalqına, vətəninə xidmətin yolu kimi görür. Mir Cəlalin digər məşhur əsəri olan “Dirilən adam”da müəllim obrazı daha mürəkkəb və psixoloji mənə daşıyır. Əsərin əsas obrazı Əbdül müəllim uzun illər maarif sahəsində çalışmış, lakin müxtəlif səbəblərlə – o cümlədən, siyasi və sosial təzyiqlərlə – ruhdan düşmüş, passivləşmiş bir ziyalıdır **(Məmmədli, R. Azərbaycan ədəbiyyatında ziyalı obrazı. Bakı: Elm və Təhsil, 2010).**

Yaşadılar” əsərində isə müəllim obrazı daha geniş sosial kontekstdə təqdim olunur. Əsərdə müəllimlər təkcə məktəbdə deyil, ailə və cəmiyyət içindəki rolları ilə də əks etdirilir. Onların üzləşdiyi maddi çətinliklər, ailə problemləri, sosial münasibətlər sistemi içərisində tutduqları mövqe Mir Cəlalin realizm prinsipinə nə qədər sadıq qaldığını sübut edir.

Ümumilikdə Mir Cəlalin müəllim obrazları Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçilik ənənələrinin davamı kimi qiymətləndirilə bilər. Onun yaratdığı obrazlar təkcə bir dövrün yox, bütöv bir düşüncə tərzinin, ziyalı missiyasının simvoludur. Bu obrazlar vasitəsilə Mir Cəlal cəmiyyətin mənəvi inkişafına, təhsilin, elm və ziyalılığın təbliğinə, gənc nəslin formalaşmasına mühüm töhfələr vermişdir. Əsərlərdə müəllim təkcə təhsil verən deyil, həm də yol göstərən, mənəvi dayaq olan bir fiqur kimi təqdim olunur. Təhsil prosesindən kənar da onun cəmiyyət içindəki davranışları, ətraf mühitə münasibəti və mövqeyi izlənilir. Bu, müəllimlik peşəsinin bütövlükdə həyat tərzinə çevrildiyini göstərir. Lakin bəzən müəllim bu vəzifəni uğurla daşımaqda çətinlik çəkir, ictimai təzyiqlərlə, ideoloji basqılarla, şəxsiyyətin özgələşməsi ilə üzləşir. Bu kimi hallarda müəllif onu ya öz prinsiplərinə sadıq qalan, ya da sonradan ayılıb düzgün yolu seçən şəxs kimi göstərir **(Qasimov, M. Azərbaycan müəllim obrazlarının ədəbi tipologiyası. Bakı: Elm, 2007).**

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, müəllim obrazı Azərbaycan ədəbiyyatında yalnız təhsil verən bir şəxs kimi deyil, həm də mənəvi, əxlaqi və ideoloji yük daşıyan mühüm ictimai fiqur kimi təqdim olunur. Əsərlərdə müəllim bir tərəfdən maarifçi missiyanı həyata keçirən, cəmiyyətə yol göstərən, dəyərləri aşılaman nümünəvi şəxsiyyət kimi təsvir edildiyi halda, digər tərəfdən bu ağır məsuliyyəti daşımaqda çətinlik çəkən, şəxsiyyət böhranı yaşayan və ya ideoloji təsirlər altında prinsiplərindən uzaqlaşan bir insan olaraq da təqdim edilə bilər. Bu, müəllimlik peşəsinin yalnız sinif otağı ilə məhdudlaşmadığını, əksinə, bütöv bir həyat təzi, davamlı mənəvi məsuliyyət və ictimai mövqe tələb etdiyini göstərir. Digər tərəfdən,

bəzi əsərlərdə müəllim peşəsi daha realist müstəvidə təqdim olunur. Bu zaman müəllim ictimai mühitin laqeydliyi, bürokratik sistemin maneələri, maddi çətinliklər və mənəvi təzyiqlərlə qarşılaşır.

Bu təqdimatda müəllif müəllimin mübarizə ruhunu, əqidəyə sadiqliyini və bu çətinliklər qarşısında öz prinsipial mövqeyini qorumasını göstərir. Müəllim burada yalnız məktəbdə yox, cəmiyyətin müxtəlif qatlarında – ailədə, küçədə, ictimai tədbirlərdə də öz mövqeyi və davranışı ilə diqqət mərkəzində olur. Bu cür yanaşma müəllim peşəsinin yalnız rəsmi və peşəvi deyil, həm də şəxsi və mənəvi məsuliyyət daşdığını ifadə edir (**Hüseynova, S. Müəllim obrazı Azərbaycan nəsrində (XX əsr). Bakı: Elm və Təhsil, 2021**).

Mir Cəlalin əsərlərində müəllimlər çox vaxt adi insanlardan seçilən, savadı, əxlaqı və cəmiyyətə olan münasibəti ilə fərqlənən şəxsiyyətlər kimi təsvir olunur. Onlar bəzən cəmiyyətin təzyiqləri ilə qarşılaşır, bəzən də ən yaxınları tərəfindən anlaşılır, amma bütün hallarda öz missiyalarına sadiq qalırlar. Məsələn, “Dirilin adam” romanında müəllim obrazı öz biliyi və aydın düşüncəsi ilə təkcə şagirdlərə deyil, bütövlükdə cəmiyyətə nüfuz etməyə çalışan şəxsiyyət kimi təqdim edilir. Yazıçı burada müəllimi həm ideya, həm də xarakter etibarını ilə dirçəlişin təcəssümü kimi verir. Bu obrazlar müəllimin yalnız məktəbdə yox, ailədə, məhəllədə, kənddə də maarifləndirici bir sima olduğunu göstərir. Mir Cəlalin müəllim obrazları üçün xarakterik olan bir cəhət də onların dərin daxili mədəniyyətə malik olmalarıdır. Onlar kitab oxumağı sevən, müasir dünyanı izləyən, gənc nəsle təkcə bilik deyil, həm də həyat dərsi verməyə çalışan insanlardır. Onların həyatı nümunə, davranışı örnək, sözləri isə yol göstərici olur. Müəllif beləliklə müəllimi təkcə məktəbin yox, bütövlükdə cəmiyyətin dayağı kimi təqdim edir.

Zənnimcə, müəllim həm də psixoloq olmalıdır. Çünki hər bir tələbənin fərdi psixoloji xüsusiyyətləri, öyrənmə tərzini, emosional vəziyyəti və sosial mühiti fərqlidir. Müəllim bu fərqlilikləri nəzərə alaraq pedaqoji yanaşmasını formalaşdırmalı, tələbələrin daxili aləminə həssaslıqla yanaşmağı bacarmalıdır. Bu, xüsusilə ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrində ilk kurs tələbələri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki onlar yeni mühitə adaptasiya mərhələsində olurlar və bu dövrdə psixoloji dəstəyə ehtiyacları daha çox olur. Müəllimin psixoloji hazırlığı onun tələbələrin davranış motivasiyalarını anlamağa, stres və təzyiqlər altında olan tələbələrlə effektiv ünsiyyət qurmasına, eləcə də onlara düzgün istiqamət verməsinə şərait yaradır.

Bu baxımdan müəllimin empati qabiliyyəti, aktiv dinləmə bacarığı və emosional sabitliyi onun pedaqoji fəaliyyətinin keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir. Sonda demək olar ki, əsl müəllim cəmiyyətin sütunudur. Onun fəaliyyətinin nəticəsi birbaşa gələcək nəsillərin şəxsiyyətində, əxlaqında, dünyagörüşündə əks olunur. Ona görə də müəllim dedikdə, yalnız bir fənni tədris edən deyil, bütöv bir insan yetişdirən

şəxs başa düşülməlidir. Bu şəxs öz işi ilə, əxlaqı ilə, düşüncəsi ilə daim öndə gedən, işi ilə yol göstərən bir mayak kimi olmalıdır.

Deməliyəm ki, mən Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Sənaye və Texnologiya Kollecinə müəllim kimi çalışıram. Hal-hazırda birinci kurs tələbələrinə Azərbaycan dilində İşgüzar və Akademik Kommunikasiya və Ədəbiyyat fənlərini tədris edirəm. Tədris etdiyim fənlər tələbələrin peşəkar fəaliyyətlərində düzgün ünsiyyət qurmaq, fikir ifadə etmək və yazılı-sözlü nitq bacarıqlarını inkişaf etdirmək baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu səbəbdən, təlim prosesində yalnız nəzəri biliklərin deyil, həm də praktik kommunikasiya vərdislərinin formalaşdırılmasına üstünlük verirəm. Müəllimlik mənim üçün sadəcə bir peşə deyil, həm də yüksək mənəvi dəyərə malik bir missiyadır. İnkişaf etmiş cəmiyyətin təməlinə təhsilin dayandığını nəzərə alaraq, hər bir dərs prosesinə məsuliyyət və peşəkarlıqla yanaşıram.

Tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq, onların təlim ehtiyaclarını düzgün müəyyənləşdirmək və şəxsiyyət kimi formalaşmalarına töhfə vermək müəllim olaraq əsas hədəflərimdəndir. Əsl müəllim yalnız fənn üzrə məlumat verən şəxs deyil, o, həm də tələbələr üçün bir örnək, bir yolgöstərən olmalıdır. Müasir dövrdə müəllimlik tək-cə tədris etməklə məhdudlaşmır; bu peşə həm də psixoloji dəstək, pedaqoji ustalıq, etik davranış və yaradıcılıq tələb edir. Müəllim yeni texnologiyalarla işləməyə açıq olmalı, müasir tədris metodlarını tətbiq etməyi bacarmalı və tələbə-mərkəzli yanaşma ilə fərdi inkişafa imkan yaratmalıdır.

Hər bir tələbənin uğur hekayəsində pay sahibi olmaq, onların gələcək həyatında müsbət iz buraxmaq müəllim üçün ən böyük nailiyyətdir. Mən də bir pedaqoq kimi bu yolu seçdiyim üçün qürur duyuram və qarşıya qoyduğum məqsədlərə doğru əzmlə çalışıram.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, müəllimlik peşəsi cəmiyyətin intellektual və mənəvi inkişafına birbaşa təsir göstərən strateji əhəmiyyətli bir fəaliyyət sahəsidir. Müəllim yalnız bilik ötürən deyil, eyni zamanda şəxsiyyət formalaşdırıcı, tələbələrin fərdi potensialını üzə çıxaran və onları gələcəyə hazırlayan bir yönəldicidir. Bu kontekstdə müəllim pedaqoji və metodoloji hazırlıqla yanaşı, yüksək əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərə, innovativ düşüncə tərzinə və sosial məsuliyyət hissinə də malik olmalıdır.

Azərbaycan dilində İşgüzar və Akademik Kommunikasiya, həmçinin Ədəbiyyat fənlərinin tədrisi gənc nəslin kommunikasiya bacarıqlarının inkişafı, nitq mədəniyyətinin formalaşması və ümumilikdə akademik mühitə uyğunlaşması baxımından mühüm rol oynayır. Bu baxımdan müəllim öz fəaliyyətində yalnız fənni deyil, eyni zamanda tələbənin şəxsiyyətini və dünyagörüşünü də formalaşdırmağı qarşısına məqsəd qoymalıdır.

Beləliklə, müasir dövrün tələblərinə cavab verən, dinamik dəyişən təhsil mühitində çevik adaptasiya qabiliyyətinə malik, peşəsinə sevgi ilə yanaşan müəllim

modeli formalaşdırmaq təhsil sisteminin davamlı inkişafı baxımından əsas şərtlərdən biridir. Bu yanaşma həm müəllimin peşəkar inkişafına, həm də tələbələrin keyfiyyətli təhsil almasına zəmin yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Mir Cəlal. *Bir gəncin manifesti*. Bakı: Azər nəşr, 1983.
2. Mir Cəlal. *Dirilən adam*. Bakı: Yazıçı, 1980.
3. Mir Cəlal. *Yaşlılar*. Bakı: Gənclik, 1978.
4. Mir Cəlal. *İclas Qurusu* (hekayələr). Bakı: Yazıçı, 1976.
5. Quliyev, H. *Mir Cəlal və maarifçilik ideyaları*. Bakı: Maarif, 2005.
6. Cəfərov, C. *XX əsr Azərbaycan nəsrinə: ideya və bədii istiqamətlər*. Bakı: Elm, 1999.
7. Məmmədli, R. *Azərbaycan ədəbiyyatında ziyalı obrazı*. Bakı: Elm və Təhsil, 2010.
8. Həsənov, A. *Mir Cəlal Paşayevin bədii irsində pedaqoji baxışlar*. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2012.
9. Abbaslı, İ. *Realist nəsr və cəmiyyət: Azərbaycan ədəbiyyatında sosial obrazlar*. Bakı: Nurlan, 2008.
10. Kazımzadə, M. *Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçilik ənənələri*. Bakı: Təhsil, 1996.
11. Əliyeva, T. *Mir Cəlalin nəsrində ictimai düşüncə və pedaqoji motivlər*. "Filologiya məsələləri", №2, Bakı, 2014.
12. Hüseynova, S. *Müəllim obrazı Azərbaycan nəsrində (XX əsr)*. Bakı: Elm və Təhsil, 2021.
13. Qasimov, M. *Azərbaycan müəllim obrazlarının ədəbi tipologiyası*. Bakı: Elm, 2007.
14. İsmayılov, E. *Mir Cəlal yaradıcılığının ədəbi-nəzəri əsasları*. Bakı: Mütərcim, 2016.

Rəyçi: Şakir Cəfərov, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru